

The goal of the article is to conduct a comparative analysis of pedagogical ideas of Waldorf education of R. Steiner and humanistic education of V. O. Sukhomlynsky on the basis of a holistic analysis of the dissemination and implementation of the leading ideas of Waldorf education in Ukraine.

According to the goal, the main objectives of the study are defined:

- 1. To analyze the leading ideas of R. Steiner Waldorf education in the context of modern philosophy of education.*
- 2. To reveal the conceptual foundations of V.O. Sukhomlynsky humanistic education.*
- 3. To conduct a comparative analysis of the conceptual ideas of Waldorf education of R. Steiner and humanistic education of V.O. Sukhomlynsky*

The article highlights the basic ideas that require a comparative analysis: philosophical concepts: R. Steiner's anthroposophy and Sukhomlynsky's humanistic concept; the idea of freedom; nature as the main means of teaching; the formation of a well rounded personality; age periodization and life rhythms; collective school management, cooperation between school, family and the public in the organization of students' activity; teacher training.

The most promising directions for the introduction of Waldorf education ideas in the Ukrainian school are: education of elementary school students; realization of the natural, national, social and cultural contexts of their education; organization of versatile artistic and creative activity; the use of the therapeutic effect of Waldorf education.

Keywords: comparative analysis, Waldorf education, humanistic education, anthroposophy, age periodization, life rhythms, collective self-management, teacher training.

УДК 37.035

Марія БЕРЕГОВА

викладач кафедри спеціальної освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна

e-mail: beregova3103@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВЧИТЕЛЯ ІНКЛЮЗИВНОГО КЛАСУ В ТВОРЧОСТІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проаналізовано творчість великого педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського щодо навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти. Проаналізовано наукові дослідження В. О. Сухомлинського щодо організації розумового розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти та особливості підготовки вчителя, який працює в інклюзивному навчальному закладі. Визначено основні завдання, які покладаються на вчителя, який працює в інклюзивному класі. На думку В. О. Сухомлинського, важливою умовою навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку є професійна компетентність психолого-педагогічних працівників, які працюють в умовах інклюзивного навчального закладу.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивний навчальний заклад, індивідуалізація навчання.

Інтеграція дітей із особливими освітніми потребами в загальноосвітній навчальний простір швидкими темпами поширюється в Україні. Основою широкого поширення інклюзії стало законне право кожної дитини на якісне задоволення власних освітньо-виховних потреб.

Сучасні організаційно-методичні засади організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах зорієнтовані на учнів із середнім рівнем розвитку, і не враховують особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей із особливими освітніми потребами. Незнання педагогами форм і методів педагогічного впливу на таких дітей створює передумови для формування у них негативного ставлення до навчання.

Включення осіб з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітній простір націо-

нальної школи України зумовлює новий підхід до організації спеціальної освіти. Інклюзивний освітній простір сьогодні забезпечує дитині, незалежно від особливостей її розвитку, рівний доступ до якісної освіти в умовах масових загальноосвітніх навчальних закладів. Сучасні тенденції інклюзивного навчання дітей з особливими потребами вимагають інноваційного насичення змісту підготовки майбутніх спеціальних педагогів. Модернізація освіти зумовлює нагальну потребу у високоосвічених педагогічних кадрах, спроможних ефективно використовувати набуті знання на практиці, активно розробляти і впроваджувати нові методи роботи в умовах інклюзивного навчального закладу.

Різні аспекти розвитку інклюзивної освіти презентовано в роботах українських та зарубіжних

учених. Так, у роботах І. Зязюн, В. Кремінь, В. Синьова, Н. Софій представлено концептуальні засади інклюзивної освіти, В. Бондар, Л. Вавіна, Ю. Ільїна, А. Колупаєва, І. Кузава провели аналіз науково-теоретичного фонду інклюзивного навчання, досліджували головні принципи, нормативно-правові засади, історію, досвід та перспективи впровадження інклюзивного навчання, В. Бондар, В. Засенко, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, Н. Софій, О. Таранченко займалися дослідженнями дидактико-технологічних проблем інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Метою статті є визначення особливостей формування образу вчителя інклюзивного класу в творчості В. О. Сухомлинського.

Видатний педагог Василь Олександрович Сухомлинський протягом 20 років займався проблемою вивчення індивідуальних особливостей малоздібних дітей, вихованням розумово відсталих дітей. Психологи та педагоги часу життя В. О. Сухомлинського радили таких дітей навчати відокремлено від дітей з нормою. Василь Олександрович вважав, що дітей з особливостями психофізичного розвитку треба навчати та виховувати в умовах загальноосвітнього навчального закладу: «Я переконаний, що вчити і виховувати таких дітей треба в звичайній школі: повноцінне інтелектуально насичене середовище, яке постійно збагачується – одне з найважливіших умов їх порятунку» [4, 196].

В. О. Сухомлинський ще задовго до організації інклюзивної освіти на законодавчому рівні висловлював свою думку так: «В школу щороку приходять окремі діти зі зниженою здатністю до навчання, спостереження приводять до висновку, що для таких дітей потрібні особливі заходи. Але вчити і виховувати таких дітей потрібно у масовій загальноосвітній школі» [5, 85].

Василь Олександрович говорив про особливі заходи для навчання дітей з особливими освітніми потребами. На сучасному етапі, в умовах інклюзивних навчальних закладів, де поряд зі звичайними дітьми може навчатися дитина з особливими потребами, обов'язково присутній асистент вчителя, який працює з особливою дитиною. Такий вчитель допомагає виконувати завдання, надає додаткові роз'яснення, якщо потрібно – допомагає встати (сісти), він – права рука вчителя, так само, як і кожен учень, який також може допомогти товаришеві, який потребує цієї допомоги. Також, сусід по парті має бути чуйним, за необхідності допомагати, радити товаришеві.

Відповідно до визначення, інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення

рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Відтак, дитина з особливими освітніми потребами має відчувати себе повноцінним членом соціуму, зростати в ньому, не відчуваючи того, що вона відрізняється від інших.

Так, в оповіданні «Горбатенька дівчинка» педагог-гуманіст дуже чітко описує основні завдання інклюзії. Воно несе в собі повчання для батьків та дітей, які негативно ставляться до дітей з особливими потребами. В оповідання розповідається про те, що до дітей з особливостями розвитку має бути таке саме ставлення, як і до дітей з нормою. Учні мають товаришувати між собою, незважаючи на відмінності між собою. У колективі класу з інклюзивною формою навчання не має бути конкуренції. В цьому їм має допомагати вчитель. Про це свідчить останнє речення: «Учитель був тепер спокійний: клас витримав іспит» [2].

Важливою умовою навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку є професійна компетентність психолого-педагогічних працівників, які працюють в умовах інклюзивного навчального закладу.

Під час роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку В. О. Сухомлинський рекомендував вчителю виявляти особливий педагогічний такт. На думку педагога-гуманіста, певні особливості розвитку не мають накладати на дитину клеймо неповноцінності: «Незворотні відхилення, які б прирікали на тривалу обмеженість, немає». За умов правильно організованої навчально-виховної роботи здібності дітей поступово розвиваються, вирівнюються до умов норми.

В умовах правильного виховання розумові здібності навіть при значних аномаліях поступово розвиваються, вирівнюються, але лише при умові, що в такому класі працює терплячий, розумний вчитель, ознайомлений з особливостями розвитку дітей.

Важливим фактором у навчально-виховній роботі з дітьми з особливостями психофізичного розвитку є єдність навчання і виховання, особливо розумове виховання. Важливим засобом розвитку розумових здібностей дітей В. О. Сухомлинський вважав роботу руками, наповнену інтелектуальним змістом. Крім цього, учні з особливостями психофізичного розвитку повинні пройти тривалу школу наочно-зразкового мислення. «На жаль, –

зазначав В. О. Сухомлинський, – і в навчанні нормальних дітей часто цей етап проходить дуже поспішно. А для дітей з відхиленнями від норми дуже важливо не тільки побачити, а й зосередитися на тому, що бачить. Цій дитині необхідно довго, іноді дуже довго дивитися, розглядати предмети, певні сторони предметів і явищ. Думка у них виникає часто тільки після дуже тривалого розглядання (наприклад, схем, малюнків і т. ін.). Ось чому важливо на уроках таким дітям давати спеціально підготовлені завдання з наочними зображеннями того, що потрібно осмислити; можна, наприклад, давати схематичне зображення задач» [7, 452]

Важливе значення має також надбання учнями міцних навичок і умінь читання та письма. З цього приводу В. О. Сухомлинський писав: «Тридцятидворічний досвід переконав мене у дуже важливій педагогічній закономірності (можливо, вона відкрита емпіричним шляхом, проте вона має виняткове значення): щоб без особливих труднощів опанувати програму, учень з природними розумовими даними повинен читати в 3–4 рази більше в порівнянні з обов'язковими програмними відомостями ... Учням ж, які зустрічають непосильні труднощі, необхідно читати в шість-сім разів більше» [7, 568]. Вони мають аналізувати багатогранний світ речей і явищ. На першому плані повинна стояти науково-популярна книжка з гарними малюнками. Саме читання художньої літератури призводить до розвитку дитини з особливостями розвитку.

На основі дослідження наукової роботи В. О. Сухомлинського, в основу системи навчання потрібно покласти живе слово і творчість дитини, не повторення чужих думок, а творіння власних. «Я впевнений: щоб допитливість, жвавість розуму і яскравість уяви не тільки не згасали, але розвивалися, необхідно те, що я називаю уроками мислення. Наша книга – навколишній світ, сонце, дерева, квіти, метелики і звуки багатоголосі і складної музики природи. Кожен наш похід присвячений одній сторінці книги природи ... «Живе і ніжне в природі», «Життя у воді і на суші» і т. д. Діти вчаться бачити, пізнають на власному досвіді глибокий зв'язок між предметом і словом. Діти сприймають навколишній світ не тільки розумом, а й серцем. Вони глибоко відчують емоційне забарвлення слова. Слово стає як би іскрою, що запалює порох власної думки. На таких уроках діти не тільки чують – почуттям, сприймають слова: вечірня зоря, літні сутінки, мерехтіння зірки і т. ін. Звучання цих слів назавжди злилося в їхній свідомості з яскравими, незабутніми картинками, хвилюючими серце, а тому і стало в їхній свідомості глибоко особистим, своїм» [6, 83].

Кожну дитину з особливостями розвитку необхідно вчити спостерігати, помічати відносини між речами, явищами. Показуючи відносини між предметами, необхідно розкривати десятки причинно-наслідкових зв'язків. Діти подумки повинні проникати в таємниці життя. На цих уроках мета запам'ятовування відсунута. На першому плані здивування, здивування перед відкриттям і загадками природи. Така робота була б немислима без багатства слова. Рух думки полегшується за допомогою виразного, багатого, емоційного відтінку слова. «Ми, – зазначив В. О. Сухомлинський, склали 1000 казок, цінних тим, що під час роботи над ними мозок навчався не тільки приймати інформацію, а й видавати її». Весь час навчально-виховної роботи дітей з особливостями психофізичного розвитку, був насичений читанням спеціальної хрестоматії, складеної В. О. Сухомлинським, де життя було показано образно і емоційно. «Яскрава думка, живе слово і творчість дитини – на цих трьох китах має стояти весь зміст, весь характер духовного життя, розумовий розвиток школяра» [7, 425].

«Сотні спостережень, – пише В. О. Сухомлинський, – привели до висновку: в момент подиву вступає в дію якийсь стимул, який будить мозок і змушує його посилено працювати» [3]. Виключне значення надавав педагог-гуманіст навчанню дітей вирішувати спеціально розроблені завдання, засновані на народній педагогіці. Василь Олександрович вказував на те, що в процесі навчання педагоги не мають забувати, що діти з особливими потребами не можуть йти одночасно з іншими, не можуть успішно опановувати знання разом з основною масою учнів.

У дітей із особливостями психофізичного розвитку потрібно розвивати індивідуальні нахили, оскільки тільки там, де є захоплення працею, натхнення, можливе розумове зростання. Так, Василь Олександрович розповідав у одній зі своїх статей про хлопчика Павлика, якого вважали «дитиною з уповільненим мисленням», та розкривши свої здібності в ботаніці хлопець почав наполегливо працювати з рослинами. Це привело до того, що «...з цієї події почалося переродження Павлика. Поступово в хлопчика зникли боязкість, скутість, нерішучість. Учителі називали цю зміну в хлопця пробудженням думки» [5, 80–87].

Мудрий вчитель повинен допомагати учневі знайти себе, не залежно від розумових чи фізичних можливостей дитини. У кожній дитини є певні нахили, якщо їх розкрити, то навіть дитина з алалією або дитина з розумовою відсталістю, зможе реалізувати себе в житті: «Треба кожному допомогти знайти себе, виявити себе в улюбленій

праці, оволодіти необхідними знаннями і уміннями, стати майстром» [7, 578]

У розумово відсталих дітей не лише слабка пам'ять, у них уповільнене мислення. Пам'ять таких дітей потрібно насичувати яскравими образами, новими враженнями. Не можна змушувати дітей заучувати, це не розвине їхню пам'ять. В. О. Сухомлинський казав: «Пам'ять можна поліпшити тільки поліпшуючи мозок, його функціональні спроможності. З недостатньо розвиненими дітьми ми проводимо уроки краси – серед природи» [6, 182–183].

Вчитель повинен планувати навчально-виховну роботу так, щоб в позаурочний час проводити екскурсії, свята чи інші заходи, щоб давати дітям більше спілкуватися між собою, співпрацювати в позаурочний час, адже живе спілкування дає можливість як звичайним, так і дітям з особливими освітніми потребами почувати себе більш впевнено, це налагоджує контакт між учнями.

Василь Олександрович постійно вказував на те, що вчитель має бути професіоналом своєї справи, який вміє завоювати довіру, який є авторитетом для учнів, вміє скеровувати роботу учнів у потрібне русло, вміє пристосовуватися до нових умов, а це – основні якості, якими повинен володіти вчитель, який працює в умовах інклюзивного навчального закладу.

Таким чином, вчитель, ознайомлений з особливостями навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку, підбирає особливі завдання, враховує обсяг і складність роботи, час, необхідний дітям для виконання того чи іншого завдання. Тому в Павлівській школі «кожен учитель з особливою увагою продумує індивідуальні завдання для тих дітей, які у зв'язку з індивідуальними особливостями мислення зустрічають великі труднощі в навчанні» [3, 624], – писав В. О. Сухомлинський.

Індивідуалізація роботи дітей з особливостями психофізичного розвитку – це серйозна проблема навчання, якій педагогічний колектив Павлівської школи займався з 1950 р. В плані роботи школи, складеному В. О. Сухомлинським на 1970/71 навчальний рік, були визначені наступні конкретні завдання по вихованню дітей з особливостями психофізичного розвитку:

- проводити спеціальні уроки мислення серед природи, розраховані на пробудження, активізацію, яскраве емоційне забарвлення розумових сил;
- спостерігати красу природи, пробудження у дітей почуття подиву, здивування, захоплення;
- створювати обставини, що сприяють пробудженню яскравого емоційно-морального

стану (радість, співчуття, співпереживання, готовність прийти на допомогу, співчуття, непримиренність, нетерпимість до зла);

- будити почуття краси слова;
- досягати виключно важливої мети: читання має увійти в духовний світ дитини, стати його потребою;
- осягати, розуміти, відчувати, переживати героїчне і трагічне як найбільш глибокі і яскраві людські стани;
- читати спеціальну хрестоматію «Світ людського» (оповідання та казки, які викликають яскраві моральні і естетичні почуття);
- виховувати здатність слухати музику природи, музичні твори;
- вирішувати завдання на кмітливість;
- творчість (складати розповіді та казки);
- передбачити розумну роботу рук.

Вчителі часто прагнуть оцінити успіх малоздібних дитини по тому, як він запам'ятав урок. «Тренувати пам'ять, змушуючи заучувати, а потім відтворювати завчене, не можна! Це згубно для дитини» [5, 523]. Таким чином, впливаючи тільки на пам'ять дитини, ми не можемо забезпечити повноцінну функціональну діяльність мозку. «Розвиток неможливо без гармонійного впливу на психічну духовне життя людини» – ось головний висновок, до якого прийшов В. О. Сухомлинський. У його педагогічній теорії і практиці можна визначити найголовніші шляхи у вихованні таких дітей [3, 472].

Мозок людський – найбільше чудо природи, і його становлення відбувається тільки під впливом виховання. Це тривалий, одноманітний, пекарсько складний і болісно важкий посів, насіння якого дають паростки тільки через кілька років. Праця ця вимагає такту, виняткової поваги до людської особистості. «Нещасний, знедолений природою або поганим середовищем маленька людина не повинен дізнатися про те, що він мало здібної, що у нього слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто раз більше ніжним, чуйним, турботливим» [3].

При бажанні знати вступає в дію ще один могутній психологічний засіб: збагачення інтелектуального та емоційного життя дитини. У 1968 р в газеті «Известия» В. О. Сухомлинський писав, що, за його «глибоким переконанням, вся система навчання в сучасній школі страждає дуже серйозним недоліком: не вистачає розумового виховання – спеціальної роботи, спрямованої на розвиток здібностей учня. Учень з року в рік, день у день повторює чужі думки, а своїх власних не виражає. Перед ним ставиться єдине завдання: запам'ятати, зберегти в пам'яті, відтворити».

З часу життя і роботи В. О. Сухомлинського минуло багато років, але його ідеї щодо організації навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної

освіти лише зараз набувають актуальності. Сучасні педагоги організують навчально-виховний процес, спираючись на дослідження великого педагога-гуманіста.

Список використаних джерел

1. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Колупаєвої А. А. – К.: «А. С. К.», 2012. – 308 с.
2. Сухомлинський В. О. Горбатенька дівчинка / Василь Олександрович Сухомлинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ditky.in.ua/kazky-sukhomlynskogo/66-2010-11-25-00-56-34.html>
3. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т1. – С. 403 – 654.
4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т1. – С. 62 – 206.
5. Сухомлинський В. О. Листи до сина / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т3. – С. 58 – 659.
6. Сухомлинський В. О. Листи до сина / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т5. – С. 80 – 86.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори в 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т2. – С. 419 – 654.

References

1. Osnovy inklyuzivnoyi osvity.(2012) Navchalno-metodychnyy posibnyk / za red. Kolupayevoyi A. A. – K.: «A. S. K.». – 308 s.
2. SukhomlynsyyV. O.(1976) Horbatenkydivchynka [Elektronnyyresurs]. – Rezhymdostupu: <http://ditky.in.ua/kazky-sukhomlynskogo/66-2010-11-25-00-56-34.html>
3. SukhomlynskyV. O. (1976) Metodykavykhovannyakolektyvu . // Vybranitvoryv 5t. – K.: Radyanskashkola. – T1. – S. 403 – 654.
4. SukhomlynskyV. O. (1976) Problemyvykhovannavysebichnorozvinyenyiosobystosti. // Vybranitvoryv 5t. – K.: Radyanskashkola. – T1. – S. 62 – 206.
5. SukhomlynskyV. O. (1976) Lystydosyna. // Vybranitvoryv 5t. – K.: Radyanskashkola. – T3. – S. 58 – 659.
6. SukhomlynskyV. O. (1976) Lystydosyna. // Vybranitvoryv 5t. – K.: Radyanskashkola. – T5. – S. 80 – 86.
7. SukhomlynskyV. O. (1976) Stoporadvchytelyu. // Vybranitvoryv 5t. – K.: Radyanskashkola, 1976. – T2. – S. 419 – 654.

Мария Береговая. Формирование образа учителя инклюзивного класса в творчестве В. А. Сухомлинского

В статье проанализированы творчество великого педагога-гуманиста Василия Александровича Сухомлинского по обучению и воспитанию детей с особенностями психофизического развития в условиях инклюзивного образования. Проанализированы научные исследования В. А. Сухомлинского по организации умственного развития детей в условиях инклюзивного образования и особенности подготовки учителя, работающего в инклюзивном образовательном учреждении. Определены основные задачи, которые возлагаются на учителя, который работает в инклюзивном классе. По мнению В. А. Сухомлинского, важным условием обучения и воспитания детей с особенностями психофизического развития является профессиональная компетентность психолого-педагогических работников, работающих в условиях инклюзивного учебного заведения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивное учебное заведение, индивидуализация обучения.

Maria Beregova. Image of inclusive class teacher formation in the works of V. O. Sukhomlynskyi

The author analyzed the work of the great humanist teacher Vasily Aleksandrovich Sukhomlinsky on the training and education of children with peculiar psychophysical development in an inclusive education. The author analyzed the scientific research of V. A. Sukhomlinsky on the organization of mental development of children in an inclusive education and especially the training of teachers working in an inclusive educational institution. We have identified the main tasks that are assigned to a teacher who works in an inclusive classroom. According to V. A. Sukhomlinsky, an important condition for the training and education of children with peculiar psychophysical development is the professional competence of psycho-pedagogical workers working in an inclusive educational institution. Psychologists and teachers of the time of life V. O. Sukhomlinsky advised such children to be taught separately from normal children. V. O. Sukhomlinsky considered that children with special psychophysical development should be taught and educated in a general educational institution. Since the time of life and work V. O. Sukhomlinsky has passed many years, but his ideas on organizing the education and upbringing of children with peculiarities of psychophysical development in the context of inclusive education are only now becoming relevant. Modern educators organize the educational process, drawing on the study of a great humanist educator.

Key words: inclusive education, inclusive educational institution, individualization of training.